

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПОДОЛАННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Олексюк Н.С., д. пед. н., професор

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, Інститут педагогіки та психології*

У статті проаналізовано проблему насильства в сім'ї та обґрунтовано її актуальність. Виділено види насильства і охарактеризовано особливості функціонування сімей, де воно відбувається. Окреслено можливі шляхи попередження та подолання насильства в сім'ї. Розкрито роль різних соціальних інститутів щодо розв'язання цієї проблеми. Висвітлено зміст соціально-педагогічної роботи з попередження та подолання насильства в сім'ї.

Ключові слова: сім'я, жорстоке поведіння, насильство, жертва, соціальна служба, правоохоронні органи, соціальний педагог.

Oleksyuk N.S. THEORETICAL - METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PREVENTING AND OVERCOMING VIOLENT IN THE FAMILY / Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Institute of Pedagogy and Psychology, Ukraine.

В статье проанализирована проблема насилия в семье и обоснована ее актуальность. Выделены виды насилия и охарактеризованы особенности функционирования семей, где оно происходит. Определены возможные пути предупреждения и преодоления насилия в семье. Раскрыта роль различных социальных институтов по решению данной проблемы. Освещено содержание социально-педагогической работы по предупреждению и преодолению насилия в семье.

Ключевые слова: семья, жестокое поведение, насилие, жертва, социальная служба, правоохранительные органы, социальный педагог.

Oleksyuk N.S. THEORETICAL - METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PREVENTING AND OVERCOMING VIOLENT IN THE FAMILY / Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Institute of Pedagogy and Psychology, Ukraine.

This article examines the problem of domestic violence and proved its relevance. Outlines the legal documents to address this problem. Brief overview of research in this area. Distinguished types of violence - physical, psychological, economic and sexual. Named his cause. Revealed the following are common to all types of violence: violence is always the result of deliberate action, the violence associated with the violation of certain individual rights, there is an element of violence weakening the capacity for protection. The features of the functioning of families where there is violence. The role of various social institutions to resolve the problem. Content deals with social and educational work to prevent and combat violence in the family. Indicated that social and educational work to address the problem of domestic violence is to preserve the integrity of the family, protection of the rights of family members in the family, partnership and cooperation between the members of such models. Allocated intervention of social pedagogy in the lives of the victim: health, family, rehabilitation, social. The types of social and educational work with families where there is violence include: social and educational violence prevention, social and educational rehabilitation and socio-pedagogical support of the family. Principal performance criteria of social and educational work with families where there is violence the restoration of the family perform its functions, as well as stabilization of family relationships and family ties with the environment. By ways of preventing and addressing domestic violence include: enhancing the effectiveness of existing legislation coordinating social services and law enforcement, changing attitudes to the problem.

Key words: family, abuse, violence, victim, social service, law enforcement, social pedagogue.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Становлення і розвиток економічно сильної, духовно зрілої української держави, її інтеграція в європейське і світове співтовариство можливі лише за умов докорінних змін у всіх сферах суспільного життя і, перш за все, у сфері розвитку сім'ї. У житті кожного суспільства сім'я є важливим соціальним інститутом, в основу якого покладена система шлюбних і родинних, господарських та правових, моральних і психологічних зв'язків між людьми. Сім'я формує і передає з покоління в покоління духовні цінності, традиції, закладає основи моралі та трудової етики, виховує патріотизм і повагу до людей. У сім'ї відбувається первинна соціалізація і

виховання дітей аж до досягнення ними зрілості, реалізується обов'язок молоді піклуватися про літніх непрацездатних членів суспільства.

Сучасна українська сім'я переживає складні перетворення. Рівень життя більшості сімей став нижчим за мінімальні соціальні стандарти, внаслідок чого посилилась економічна, психологічна і моральна нестійкість сім'ї. Характерними для сучасної сім'ї є такі негативні зміни, як: зниження її стабільності, малодітність, послаблення традиційної ролі батька, трудова зайнятість жінки тощо [4, с. 200]. Гострою проблемою сучасної сім'ї є прояви відчуження між дітьми та батьками. Серед такого широкого спектру сімейних негараздів, нажаль, не останнє місце займає сімейне насильство. Світовою громадськістю саме насильство визнане одним із ключових моментів, які ставлять людину в залежне становище, завдають величезну моральну шкоду суспільству і є перепорою на шляху подолання нерівності та дотримання людських прав.

Безумовно, проблема насильства в сім'ї є досить гострою. Її небезпечність полягає в тому, що прояви насильства і жорстокості в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом [7, с. 10]. Моделі насильницької поведінки поширюються через засоби масової інформації, телебачення, і тому стають більш звичними у побуті. Нажаль, для українського суспільства загалом і сім'ї зокрема характерним є певне ставлення до насильства та своєрідні гендерні стереотипи, про що свідчить, наприклад, ряд народних прислів'їв та поговірок: «Непобита жінка – як незаплетена коса», «Жінка небита – як хата неметена», «Бий дитину, поки лежить поперек ліжка», «Б'є – значить любить» та ін. [5, с. 16].

Зазначимо, що насильство в сім'ї характерне не лише для України. Тема попередження сімейного насильства вже багато років знаходиться в центрі міжнародного обговорення. У країнах Західної Європи і Північної Америки ця проблема більше двох десятиріч перебуває в полі зору громадськості й тому досліджена набагато краще, ніж в Україні. До останнього часу в нашій державі було накладено своєрідне табу на обговорення як проблем насильства в сім'ях, так і проблем насильства проти особистості загалом. Окремі випадки, що ставали надбанням громадськості, трактувалися як дії маніяків або карних злочинців. Лише останніми роками суспільство починає усвідомлювати катастрофічні масштаби цієї проблеми [4, с. 58]. Так, лише згідно даних Тернопільського обласного управління внутрішніх справ України в Тернопільській області, через насильство в сім'ї сьогодні перебувають на обліку 2875 жителів області; понад 450 з них вчинили насильство у поточному році.

Відрядно, що нашою державою були ратифіковані ряд міжнародних документів, спрямованих на протидію сімейному насильству. Окрім того, в Україні прийнято цілий ряд законів та підзаконних нормативно-правових актів, серед яких Конституція України, Закони «Про попередження насильства в сім'ї», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї», «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису», «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків», «Про охорону дитинства», відповідні статті Кримінального, Житлового Кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах, тощо [8]. Та, незважаючи на існування такого величезного ряду правових і нормативних документів, їх дієвість на сьогоднішній день є недостатньою, а насильство залишається однією із серйозних проблем як для багатьох сімей в Україні, так і для суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Зазначимо, що сімейне насильство та його різноманітні аспекти неодноразово виступали предметом наукових досліджень. Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Г. Блумера, Е. Дюркгейма, Г. Зімеля, Г. Тарда, Е. Фромма. Насильство, як загальносоціальне явище, аналізується у роботах Л. Герасіної, І. Даньшина, А. Ковальова. Різноманітні аспекти насильства в сім'ї розглянуті в працях А. Антонова, О. Кочемирівської, М. Мацковського, А. Харчева. Насильство, як наслідок конфліктів у сім'ї розглядалося А. Анцуповим, Л. Петровською, А. Шипіловим. Проблеми віктимності, пов'язаної із жорстокістю в сім'ї, присвячені роботи О. Бандурки, А. Зелінського, Н. Осипової, В. Ядова. Зміст та особливості соціально-педагогічної роботи з різними типами сімей, в тому числі і тих, де відбувається насильство, частково розглянуті в роботах З. Зайцевої, Н. Сейко, І. Трубавіної.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Незважаючи на значний інтерес вітчизняних і зарубіжних науковців до означеної проблеми, на сьогодні залишаються недослідженими: життєдіяльність сімей, де відбувається насильство; особливості соціальної взаємодії в межах таких сімей; шляхи попередження та подолання цього негативного явища. Недостатньо, на наш погляд, уваги науковцями приділено і ролі соціального педагога в розв'язанні проблеми сімейного насильства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Враховуючи актуальність обраної теми та її малодослідженість, метою нашої статті є проаналізувати теоретичні і методичні засади попередження і подолання сімейного насильства, а її завданнями – виявити особливості функціонування сімей, де відбувається насильство, дослідити основні шляхи його попередження і подолання, а також виявити зміст соціально-педагогічної роботи щодо розв'язання цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [1, с. 15].

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (2001) розрізняє чотири види сімейного (домашнього) насильства за сферами його прояву: фізичне (навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень одного члена сім'ї іншому, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або навіть до смерті постраждалого, а також до приниження його честі та гідності); психологічне (пов'язане з тиском одного члена сім'ї на психіку іншого через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю); економічне (навмисні дії одного члена сім'ї щодо іншого, спрямовані на те, щоб позбавити постраждалого житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які він має законне право); сексуальне (примушування до небажаних статевих стосунків у родині, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього члена сім'ї) насильство [8].

Відповідно до жертви насильства, розрізняють такі його види: насильство над дружиною; насильство над чоловіком; насильство над матір'ю; насильство над батьком; насильство над дитиною; насильство над братом (сестрою). Особливо гострою проблемою є насильство над дітьми. Вразливість неповнолітніх до насильства пояснюється їх фізичною, психічною та соціальною незрілістю, а також залежним

(підлеглим) становищем по відношенню до дорослих. На сьогоднішній день в Україні до 35% неповнолітніх систематично застосовуються різні види сімейного насильства [3, с. 103].

Згідно з даними Міністерства внутрішніх справ України, домінуючими видами сімейного насильства і протиправних дій є: навмисні вбивства та вбивства за обтяжуючих обставин, навмисні тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування [1, с. 16].

Як правило, прояви домашнього насильства мають циклічний характер: насильство – примирення – заспокоєння – посилення напруги – насильство. Характерними для усіх проявів насильства є три спільних ознаки: насильство завжди є наслідком продуманої дії, отже не є випадковим; насильство пов'язується із порушенням певних прав особи чи групи осіб; у насильстві присутній елемент послаблення здатності до захисту [2, с. 6].

Знання причин сімейного насильства необхідні для його попередження і конструктивного подолання. На основі аналізу наукових досліджень можемо стверджувати, що основними причинами насильства в українських сім'ях є, насамперед: економічні (зниження рівня життя значної частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість), соціальні (втрата морально-психологічних орієнтирів, високий рівень алкоголізації населення, поширення наркоманії) та психологічні (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб, які чинять насильство) чинники [1, с. 18-24].

Активну роботу щодо розв'язання попередження та подолання насильства в сім'ї здійснюють: органи внутрішніх справ, зокрема, служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей (виявлення причин і умов, що сприяють проявам насильства в сім'ї, та здійснення у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення; ведення профілактичного обліку осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проведення з ними виховно-попереджувальної роботи; відвідування сімей, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проведення з ними профілактичної роботи; вжиття відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення такого насильства. Крім того, працівники органів внутрішніх справ мають повноваження виносити офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та про неприпустимість віктимної поведінки, а також виносять захисні приписи і контролюють виконання вимог захисних приписів); центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (участь в розробці та реалізації державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, координація діяльності органів і установ у питаннях попередження насильства в сім'ї, збір та узагальнення даних про насильство в сім'ї, організація соціологічних, психолого-педагогічних та кримінологічних досліджень проблеми, організація та проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або, де було вчинено насильство в сім'ї, надання органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям, об'єднанням громадян, окремим громадянам методичної і практичної допомоги, консультацій з питань попередження насильства в сім'ї, організація надання відповідної допомоги жертвам насильства в сім'ї (соціально-правове та психологічне консультування, представлення інтересів дитини чи одного з членів сім'ї, направлення до державних установ та недержавних організацій, надання соціально-педагогічної та психологічної допомоги у вирішенні проблеми) та інші); бізнес-структури (надання соціальної, юридичної та психологічної допомоги жертвам домашнього насильства; підвищення рівня інформування суспільства про проблеми насильства в сім'ї з метою

його попередження і подолання); неурядові організації (спілки, благодійні фонди, громадські організації) [2; 3; 5].

Особливу роль у попередженні і подоланні насильства в сім'ї відіграють соціальні педагоги. Метою соціально-педагогічної роботи щодо розв'язання проблеми насильства в сім'ї є збереження цілісності сім'ї, захист прав членів сім'ї у родині, налагодження партнерства та співробітництва між членами родини, а завданнями – виявлення випадків порушення прав людини в сім'ї; вивчення причин жорстокого поведіння, інформування про них органів влади; профілактика насильства в сім'ї та суспільстві, рецидивів порушення прав членів сім'ї в родині та суспільстві; пропагування ідеальної моделі сімейного життя, здорового способу життя; статево виховання; правова і психолого-педагогічна просвіта населення з питань сім'ї та шлюбу, прав людини; організація предметного спілкування членів сім'ї між собою, з іншими сім'ями для подолання причин жорстокого поведіння; допомога в організації життєдіяльності сім'ї, створенні нормальних умов для її функціонування; сприяння розвитку і самореалізації членів сім'ї [2, с. 5].

Соціально-педагогічна робота з сім'єю, де відбувається насильство, відбувається на основі принципів: незвинувачення; створення умов для виходу з кризи через опору на права сім'ї та позитивне в кожному з її членів; добровільності у прийнятті допомоги; орієнтації на пропозицію і надання послуг; постійного зворотнього зв'язку з сім'єю; системності та систематичності у роботі; гнучкості у роботі й оптимальності вибору методів, засобів, форм роботи; індивідуалізації допомоги сім'ям; субсидіарності; поступового закалювання у середовищі; спрямованості на самовизначення, розвиток сім'ї та всіх її членів; гуманізму; доступності, конфіденційності; співпраці з сім'єю; цілісного, комплексного та систематичного підходу; рівності і якості послуг; законності, додержання та захисту прав людини; солідарності; толерантності; компетентності; надання соціальної допомоги, незалежно від національності, походження, соціального статусу, сфери зайнятості, місця проживання, релігійної належності індивіда [4, с. 222-224].

На основі ґрунтовного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду вирішення проблеми сімейного насильства, виділяємо такі моделі втручання соціального педагога в життя жертви насильства: медична; сімейна; реабілітаційна; соціальна. До видів соціально-педагогічної роботи з сім'єю, де відбувається насильство, відносимо: соціально-педагогічну профілактику насильства, соціально-педагогічну реабілітацію та соціально-педагогічний супровід сім'ї [6, с. 14-22].

Виходячи із зазначеного, головними критеріями ефективності соціально-педагогічної роботи з сім'єю, де відбувається насильство, є відновлення виконання сім'єю своїх функцій, а також стабілізація внутрішньосімейних зв'язків та зв'язків сім'ї з макро- і мікросередовищем [6, с. 120-124].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, проблема сімейного (домашнього) насильства є надзвичайно актуальною сьогодні. Для її розв'язання чимало зусиль докладають державні і недержавні установи, служби та організації. Величезна роль у попередженні і подоланні насильства в сім'ї відводиться соціальному педагогу. Ефективність розв'язання проблеми сімейного насильства залежатиме від консолідації зусиль усіх сторін, які мають вплив на функціонування сім'ї загалом та поведінку кожного її члена зокрема. Основними шляхами оптимізації процесу попередження і подолання насильства в сім'ї, на наш погляд, є посилення дієвості чинного законодавства, інтенсифікація та координація діяльності соціальних служб та правоохоронних органів, зміна суспільного ставлення до проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бова А.А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї / А.А. Бова // Український соціум. – 2005. – № 1 (6). – С. 15 – 25.
2. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні проблеми попередження та подолання насильства над підлітками / В.І. Ролінський // Рідна школа. – 2004. – № 9. – С. 5–9.
3. Ролінський В.І. Проблеми насильства неповнолітніх як гостре соціальне явище // науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка». – 2004. – № 2. – С. 101 – 108.
4. Соціальна педагогіка : Підручник : 5-те видання виправлене та доповнене / За редакцією проф. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
5. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: Методичний посібник / І. Д. Зверева та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
6. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник / Капська А.Й., Олексюк Н.С., Калаур С.М., Фалинська З.З. – Тернопіль : Астон, 2010. – 304 с.
7. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : Навчальний посібник / І.М. Трубавіна – К. , 2003. – 132 с.